

КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА В УМОВАХ ВІЙНИ: ДОСВІД РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ЗБРОЙНОГО ПРОТИСТОЯННЯ (2014–2022 РР.)

Куцька О., Герус О., Куцька К.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У більшості частин світу зниження кількості конфліктів почалося після закінчення Холодної війни. Вважалося, що людство ХХІ століття буде глобалізованим постконфліктним суспільством, яке твердо рухається до колективного миру та процвітання. Але війни у новому тисячолітті не припинились і підтвердженням цьому є події в Афганістані, Іраку, Грузії, Нагірному Карабасі, Лівії, Сирії тощо. Численна кількість війн і збройних конфліктів по всьому світу призвела до негативних наслідків і, зокрема, викрила вразливість культурних цінностей та недостатню підготовленість до їх захисту. Американські дослідниці С. Малдер і Д. Трейн підкреслюють, що в останні роки знищення спадщини – чи то шляхом війни, комерційної експлуатації та/або грабежу – було визначено ЮНЕСКО як форма культурної чистки¹. Тому не дивно, що знищення спадщини часто є передвісником геноциду. Остання теза підтверджує актуальність презентованого нами дослідження.

Більш як восьмирічна російсько-українська війна, яка набула найгарячішої фази 24 лютого 2022 р., спричинила значні людські втрати, інтенсивну біженську та гуманітарну кризу. Значно постраждали від воєнних дій (бомбардування, зайняття військових позицій, прокладання окопів тощо) історичні пам'ятки, музеї, культурні центри, археологічні згадки тощо. Це ще один наочний приклад серйозної загрози для закладів культури та об'єктів спадщини під час збройного протистояння, який слід вивчати з метою узагальнення всіх ризиків та пошуку шляхів їх уникнення або зменшення.

Аналіз джерел та публікацій. Найважливішими джерелами запропонованого дослідження є нормативно-правові документи, які напряду чи опосередковано регламентують захист культурних цінностей. Якщо говорити про міжнародний рівень, то до основних із них належать: Гаазька конвенція 1907 р.² (набрання чинності якої для України дату-

ється 24 серпням 1991 р.); Гаазька конвенція 1954 р.³ та два протоколи до неї^{4,5}. (Зауважимо, що другий із них було ратифіковано Україною у 2020 р. Російська Федерація (РФ) ж його не засвідчила). Україна також є державою-учасницею Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини від 1972 р. – від моменту її ратифікації 12 жовтня 1988 р.⁶ До документів, які опосередковано регламентують певні елементи із захисту культурної спадщини, відносимо Кодекс цивільного захисту України 2012 р.⁷, Порядок проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій 2013 р.⁸, Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» 2014 р.⁹ тощо. Зауважимо, що не ставимо за мету розкриття положень вищезазначених документів, а використовуємо їх як підґрунтя для усвідомлення основоположних позицій у галузі захисту культурних цінностей.

Серед вітчизняних дослідників, коментуванню вищезазначених документів присвячені роботи Б. Криволапова¹⁰ та два параграфи праці авторського колективу «Зі щитом чи на щиті?: Захист культурних цінностей в умовах збройного конфлікту на сході

³ Конвенція о защите культурных ценностей в случае вооруженного конфликта: Совершено в г. Гаага 14 мая 1954 г. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_157#Text.

⁴ Протокол про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту: Совершено в. г. Гаага 14 мая 1954 г. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_722#Text.

⁵ Другий протокол до Гаазької конвенції 1954 р.: Вчинено у м. Гаага 26 березня 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text.

⁶ Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини: Вчинено у м. Париж 16 листопада 1972 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text.

⁷ Кодекс цивільного захисту України. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 34-35. ст. 458. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>.

⁸ Про затвердження Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій: Постанова кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 р. № 841. Київ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-%D0%BF#Text>.

⁹ Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 26. ст. 892. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>.

¹⁰ Криволапов Б.М. Захист культурних цінностей під час конфлікту на південному сході України. *Студії молодих учених*. 2018. № 1. С. 274–279.

¹ Mulder S., Trein D. Cultural heritage «in Crisis». URL: <https://www.khanacademy.org/humanities/special-topics-art-history/arches-at-risk-cultural-heritage-education-series/arches-beginners-guide/a/cultural-heritage-in-crisis>.

² IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі: Вчинено у м. Гаага 18 жовтня 1907 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text.

України»¹¹. Наукові висновки К. Бусол та Д. Коваль¹² цікаві підходом до конкретизації з міжнародно-правової точки зору відповідальності за руйнування культурних цінностей України сепаратистськими утвореннями на Сході України – так званими «ДНР» та «ЛНР». Аналізували долю об'єктів культурно-історичної спадщини в Україні в ході російської агресії періоду Антитерористичної операції під час круглого столу в 2016 р. у Києві на тему «Історико-культурний та науковий потенціал Півдня та Сходу України в умовах окупації та воєнних дій: загрози, втрати, перспективи збереження та відновлення»¹³. Чималий інтерес з точки зору винесення у публічне міжнародне обговорення питань викликів та загроз, які виникли перед Україною у її протистоянні з сепаратистами з «ОРДЛО» та РФ, становить виступ директора Національного музею Революції Гідності І. Пошивайлана на міжнародному симпозиумі у Вашингтоні у лютому 2020 р.¹⁴ Щодо поточного стану речей дані містяться у чисельних повідомленнях на сайтах провідних інформаційних агентств в мережі Інтернет.

Темі збереження культурного надбання в умовах війни присвячено чимало зарубіжних досліджень. Зокрема вже згадувані С. Малдер і Д. Трейн розглядають випадки руйнування культурних скарбів у різних кризових ситуаціях: під час війни, стихійних лих, зміни клімату тощо¹⁵. Розкриттю випадків нищення історичних пам'яток в ході збройних протистоянь кінця ХХ – початку ХХІ ст. присвятив свої наукові міркування член міжнародної організації «Блакитний щит» (Нідерланди), іракський професор давнього близькосхідного мистецтва та археології в Колумбійському університеті Тейгелер Р.¹⁶

¹¹ Зі щитом чи на щиті? : захист культурних цінностей в умовах збройного конфлікту на сході України/ О. Біда, А. Блага, Д. Коваль, О. Мартиненко, М. Статкевич; за заг. ред. А. Буценка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ, 2016. 72 с.

¹² Бусол К. І., Коваль Д. О. Захист культурних цінностей під час збройного конфлікту на Сході України. *Українська Революція гідності, агресія РФ і міжнародне право*. Київ: К.І.С., 2014. 1016 с.

¹³ Культурні цінності Криму і Донбасу в умовах війни та окупації: *Матеріали Круглого столу «Історико-культурний та науковий потенціал Півдня та Сходу України в умовах окупації та воєнних дій: загрози, втрати, перспективи збереження та відновлення»*; м. Київ, 12 листопада 2015 р. К.: Інститут історії України НАН України, 2016. 90 с.

¹⁴ Poshyvailo I. Addressing the conflict-affected heritage in Ukraine: Challenges and Responses. *The symposium «Addressing the conflict-affected heritage in Ukraine: Challenges and Responses»*. Washington. 2020. URL: <https://www.maidanmuseum.org/en/node/1065>.

¹⁵ Mulder S., Trein D. Cultural heritage «in Crisis». URL: <https://www.khanacademy.org/humanities/special-topics-art-history/arches-at-risk-cultural-heritage-education-series/arches-beginners-guide/a/cultural-heritage-in-crisis>.

¹⁶ Teijgeler R. Preserving cultural heritage in times of conflict. In: (G.E. Gormand and Sydney J. Shep eds.) *Preservation management for libraries, archives and museums*. London: Faced Publishing, 2006. pp. 133–165. DOI: <https://doi.org/10.29085/9781856049214.010> URL: https://www.researchgate.net/publication/270216945_Preserving_cultural_heritage_in_times_of_conflict.

Зосереджує свою увагу на розкритті уражень історичних об'єктів в ході воєнної кампанії США «Свобода Іраку» іракська професорка давнього близькосхідного мистецтва та археології Колумбійського університету З. Бачрані. Описуючи факти порушення законів війни у питанні знищення культурної спадщини, вона говорить як про упушення військової адміністрації Буша щодо уникнення ураження культурних скарбів, так і про вражаючу відсутність інтересу іракського уряду до збереження історичних місць¹⁷. А. Ірвінг – наукова журналістка-фрілансер – звертається до питання не лише про втрати під час війни культурних надбань, але й розкриває небезпеки для культурних об'єктів повоєнної ліквідації руйнувань¹⁸. Інтерес представляють праці П. Стоуна – представника Великобританії, професора кафедри спадщини в Університеті Ньюкасла та генерального секретаря Асоціації національних комітетів «Блакитного щита»¹⁹. Він не лише аналізує збитки культурним цінностям, які були нанесені в ході війн, але й зосереджується на потребі їх інвентаризації, яка може упередити ці втрати для воюючих держав. Ці ж ідеї підтримують й інші англійські представники організації «Блакитний щит» Е. Канліфф, П. Фокс і П. Стоун²⁰. Вони підкреслюють, що існує нагальна потреба у навчанні представників силових структур, яких залучають до бойових дій, питанням ознайомлення із місцями розташування об'єктів культурної спадщини тієї чи іншої країни та її ідентифікації. Праці вищенаведених дослідників не наводять прикладів війни в Україні, проте надають змогу осмислити світовий досвід наслідків збройних протистоянь у питаннях оберігання історично важливих скарбів та загальних помилок, які були допущені.

Хронологічні рамки дослідження: квітень 2014 р. – квітень 2022 р. – тобто період від початку Антитерористичної операції (який є фактичним початком російсько-української війни) і до часу, коли запропоновані авторами аналітичні матеріали були подані до друку. Зауважимо, що на момент подання статті бойові дії тривають, а отже наведені фактологічні та цифрові показники можуть змінитись (найімовірніше, у бік збільшення).

¹⁷ Bahrani Z. Desecrating history. 2008. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2008/apr/09/plunderingiraq>.

¹⁸ Irwin A. War can destroy cultural heritage twice – in conflict and in clean-up. 2018. URL: <https://ec.europa.eu/research-and-innovation/en/horizon-magazine/war-can-destroy-cultural-heritage-twice-conflict-and-clean>.

¹⁹ Stone P. War and heritage. Using Inventories to Protect Cultural Property. URL: https://www.getty.edu/conservation/publications_resources/newsletters/28_2/war_heritage.html.

²⁰ Cunliffe E., Fox P., Stone P. The challenges of protecting cultural heritage in armed conflict. URL: <https://www.heritageinwar.com/single-post/2019/02/07/the-challenges-of-protecting-cultural-heritage-in-armed-conflict>.

Формулювання цілей. Мета дослідження – проаналізувати особливості існування та забезпечення безпеки вітчизняної культурно-історичної спадщини в російській агресії проти України. Для досягнення окресленої мети ставляться наступні завдання: проаналізувати наявний інформаційний матеріал, що стосується контексту запропонованої теми; узагальнити матеріали щодо нанесення російськими окупаційними військами збитків культурній спадщині України; визначити заходи нашої держави щодо збереження останньої в ході бойових дій; окреслити основні практичні способи захисту об'єктів культури нашої держави.

Виклад основного матеріалу дослідження.

1. Знищення культурної спадщини України в ході агресії Російської Федерації

У 2014 р., перед окупацією східних областей, представники Міністерства культури України відідали музеї та об'єкти, які могли опинитись під загрозою ураження. В ході візиту вони порадили їх директорам закрити виставки, вжити заходів безпеки та запровадити планування на випадок надзвичайних ситуацій: здійснити заходи зі збереження культурних цінностей, посилити охорону культурної спадщини та підготуватись до евакуації²¹.

Зауважимо, що на період проведення Антитерористичної операції на Сході України проти проросійських сепаратистів у Донецькій області з існуючих там 59 державних музейних закладів під окупацію потрапило 29 із них, а в Луганській – 24²². Працівники деяких закладів за підтримки мешканців населених пунктів спромоглись врятувати окремі цінні речі. Місцеві громади швидко самоорганізувалися та разом із музейними працівниками перенесли експонати в безпечніші місця. Проте, не всі відреагували на звернення українських центральних органів виконавчої влади. Зокрема, Донецький краєзнавчий музей не одразу сприйняв рекомендації і в серпні 2014 р. його галереї було пошкоджено снарядами, що призвело до втрати колекцій²³. У ньому зберігалася відома колекція золотих і інших коштовних предметів, доля яких невідома. За словами дирек-

торки Донецького обласного краєзнавчого музею у 2016 – 2018 роках С. Глушко, на непідконтрольній території залишилося близько 134 тисяч експонатів. Підкреслимо, що на території підконтрольній Україні залишилися три відділи цього закладу: Меморіальний музей-садиба В. І. Немировича-Данченка та М. О. Корфа, Музей С. Прокоф'єва, Великоанадольський музей лісу, – на основі яких в кінці серпня 2016 р. було перереєстровано Донецький обласний краєзнавчий музей і переміщено на територію Краматорська²⁴.

Інша доля Донецького художнього музею, до збірки якого входить понад 12 тис. творів. Ще в серпні 2014 р. була інформація про вимоги бойовиків до співробітників музею щодо видачі певних творів мистецтва. Тепер музей функціонує на базі філії – єдиного на Сході музею народної архітектури та побуту у с. Прелесне Слов'янського району (підконтрольний Україні)²⁵.

У 2014 р. постраждав також Станично-Луганський краєзнавчий музей, який налічував колекцію з понад 50 тис. предметів²⁶. У будівлю влучив снаряд, а в 2014–2015 рр. – кілька разів вибивало вікна²⁷. Проте ще влітку 2014 р. до бомбосховища, яке знаходиться під музеєм, працівники музею перенесли експонати. А в грудні 2014 р. заклад було евакуйовано до міста Старобільськ²⁸. Водночас доля багатьох предметів цього музейного фонду сьогодні невідома.

До об'єктів нерухомої культурної спадщини, які зазнали руйнувань в ході активної фази боїв 2014 р. є меморіал «Савур-могила», який знаходиться кордонів Луганської і Донецької областей. В ході запеклих боїв між Збройними силами України та російськими окупантами обеліск зазнав ушкодження²⁹.

Під кінець 2015 р. ситуація по лінії розмежування сторін в межах Антитерористичної операції, а згодом – Операції об'єднаних сил набула рис позиційної оборони, а отже активні бойові дії не проводились, руйнування цивільної інфраструктури стало меншим. Доля багатьох колекцій з музейних фондів України на непідконтрольних Україні території залишалась невідомою.

²¹ Poshyvailo I. Addressing the conflict-affected heritage in Ukraine: Challenges and Responses. *The symposium «Addressing the conflict-affected heritage in Ukraine: Challenges and Responses»*. Washington. 2020. URL: <https://www.maidanmuseum.org/en/node/1065>.

²² Титова О. М. Культурна спадщина Криму та Донбасу за сучасних умов: загрози, втрати, перспективи збереження. Культурні цінності Криму і Донбасу в умовах війни та окупації: *Матеріали Круглого столу «Історико-культурний та науковий потенціал Півдня та Сходу України в умовах окупації та воєнних дій: загрози, втрати, перспективи збереження та відновлення»*. (12 листопада 2015 р.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2016. С. 30.

²³ Зруйновано головний музей історії Донеччини. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2014/08/21/144124/>.

²⁴ Галка Н. «Ми доводимо, головне не стіни, а люди» – Маріупольський державний університет переїхав у Київ. URL: <https://susplne.media/229611-mi-dovodimo-golovne-ne-stini-a-ludi-mariupolskij-derzavnij-universitet-pereihav-u-kiiv/>.

²⁵ Титова О. М. Вказ. праця. С. 30.

²⁶ Там само.

²⁷ Гончар О. Станиця-Луганська: музей під прицілом. URL: <https://nachasi.com/creative/2017/05/16/stanytsya-luganska/>.

²⁸ Областной краеведческий музей изменит «прописку». URL: <https://web.archive.org/web/20150701043940/http://donbass.comments.ua/news/111090-oblastnoy-kraevedcheskiy-muzey-izmenit.html>

²⁹ Цвях Д. Меморіал на Савур-могили практично повністю знищено. URL: https://zaxid.net/memorial_na_savurmogili_praktichno_povnistyu_znishheno_n1318579.

З початком широкомасштабного вторгнення Російської Федерації в межі нашої держави знову особливо гостро постала проблема захисту українських культурних надбань. І хоча Міністерство культури здійснювало заходи із попередження втрати експонатів (про що мова піде нижче), проте до такого розгортання подій заклади вивчення, збереження та використання пам'яток культури здебільшого готовими не були.

Так, чи не першою із втрат у ці дні став Іванківський історико-краєзнавчий музей, який згорів під час наступу російських військ на Київському напрямку уніч на 28 лютого 2022 р. Там зберігалося близько двох з половиною десятків робіт всесвітньо відомої художниці Марії Примаченко³⁰. 1 березня снаряди влучили у музей Вишгородського державного історико-культурного заповідника. Він повністю згорів³¹. 2 березня авіа удару зазнав Бородянський краєзнавчий музей, внаслідок чого пошкодження отримали будівля та багато експонатів, особливо з твердих та крихких матеріалів³². 7 березня через обстріл військ РФ постраждав Харківський художній музей, у якому вибуховою хвилею вибило скло у більшості вікон. Експонати залишились не пошкодженими, оскільки були перенесені у більш безпечні місця³³. Цього ж дня внаслідок ракетно-бомбового удару знищено приміщення військово-історичного комплексу «Скеля» у Коростені Житомирської області³⁴. 11 березня обстрілів зазнала будівля Музею українських старожитностей Василя Тарновського. Що цікаво, ця споруда пережила обстріли більшовиками у 1918 та 1919 роках та вціліла у Другу світову війну під бомбами німецьких нацистів³⁵. 21 березня зазнали ураження з боку окупантів ще два музеї вже у Маріуполі: перший – ретрокомп'ютерів та приставок, який налічував 500 експонатів³⁶; другий – Художній музей імені Архипа Куїнджі. Щоправда, на момент бомбардування у ньому не було оригіналів робіт цього живописця. Водночас у закладі

зберігалися роботи інших відомих українських художників, зокрема І. Айвазовського і Т. Яблонської³⁷. 27 березня стало відомо про пошкодження Національного музею-заповідника «Битва за Київ у 1943 році» у селищі Н. Петрівці³⁸. 6 квітня в Ірпінському історико-краєзнавчому музеї вибуховою хвилею вибило вікна³⁹. Знищено й невідому кількість маленьких експозицій при різних закладах.

Українська культура зазнала втрат й серед архітектурних пам'яток. Зокрема, 27 лютого був серйозно пошкоджений колишній кінотеатр імені Щорса в Чернігові (збудований у 1935–1947 рр.), у який влучила ракета ворога⁴⁰. 11 березня ураження зазнав Дніпровський будинок органної та камерної музики, який збудований на початку ХХ ст. 14 березня у Василівському районі Запорізької області розстріляли з артилерії замок «Садиба Попова», який є пам'яткою архітектури ХІХ ст⁴¹. А 29 березня у Харкові обстрілами було пошкоджено ще одну архітектурну пам'ятку – пожежну частину кінця ХІХ ст⁴². 30 березня у Тростянці на Сумщині російські військові влучили у будинок Кеніга, який підпалили. Ця прекрасна пам'ятка збудована в стилі модерн у парку «Нескучне» 1911 р⁴³. 14 квітня у Маріуполі російські окупанти частково зруйнували одну з візитних карток міста – будинок-палац Гампера, побудований у другій половині ХІХ ст⁴⁴.

Воєнні дії вплинули й на об'єкти нерухомої культурної спадщини. Зокрема, 17 березня в Ізюмі Харківської області внаслідок російських авіабомбардувань було зруйновано Меморіал слави загиблих у Другій світовій війні, розташований на горі

³⁰ Рощина О. Окупанти спалили музей в Іванкові, згоріли роботи Марії Приймаченко. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/02/28/7326669/>.

³¹ Мирный П. Геноцид нации: российский оккупант уничтожает многолетнее культурное наследие украинцев. URL: <https://svoboda.ua/30248/2022/genocid-nacii-rossijskij-okkupant-unichtozhaet-mnogoletnee-kulturnoe-nasledie-ukraincev/>.

³² Від російського авіаудару сильно постраждав Бородянський краєзнавчий музей. URL: <https://mykyivregion.com.ua/news/vid-rosiiskogo-aviaudaru-silno-postrazdav-borodyanskii-krajeznavcii-muzei-foto>.

³³ Через обстріл військ РФ постраждав Харківський худ музей. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/7/7329224/>

³⁴ Мирный П. Указ. соч.

³⁵ Романенко В. Окупанти з РФ розбомбили стадіон чернігівської «Десни» і музей. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/11/7330317/>.

³⁶ Гайдамашко О. Окупанти знищили музей ретрокомп'ютерів та приставок у Маріуполі. URL: https://tech.24tv.ua/okupanti-znishhili-muzey-retrokompyuteriv-pristavok-mariupoli_n1916332.

³⁷ У Маріуполі знищено будівлю Художнього музею ім. Архипа Куїнджі. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/817137.html>.

³⁸ На київщині окупанти знищили кілька музеїв, бібліотеку, пошкодили храми. Список. URL: <https://kyiv.media/news/na-kyuivshhyni-okupanty-znyshhyly-kilka-muzeyiv-biblioteku-poshkodyly-hramy-spysok>.

³⁹ Як виглядають заклади культури Ірпеня після окупації. URL: <https://visnyk-irpin.com.ua/yak-vyglyadayut-zaklady-kultury-irpenya/>.

⁴⁰ Російські військові руйнують українські архітектурні пам'ятки. URL: <https://pivdenukraine.com.ua/2022/03/30/rossijski-vijskovi-rujnuyut-ukra%20%97n%20nski-arxitekturni-pamyatki-foto/>.

⁴¹ Головка Х. Вкрали навіть старовинний унітаз: окупанти розграбували музей-заповідник на Запоріжжі. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2022/03/14/247797/>.

⁴² У Харкові окупанти обстріляли історичну пам'ятку кінця ХІХ століття. URL: <https://prm.ua/u-kharkovi-okupanty-obstrili-istorychnu-pam-iatku-kintsia-khikh-stolittia/>.

⁴³ У Тростянці російські загарбники знищили архітектурну пам'ятку початку ХХ століття - будинок Кеніга. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3443959-u-trostanci-rosijski-zagarniki-znisili-arhitekturnu-pamatku-pocatku-hh-stolitta-budynok-keniga.html>.

⁴⁴ В Маріуполі окупанти расстреляли снарядами памятник архитектуры – дом-замок Гампера. URL: <https://culturemeter.od.ua/v-mariupole-okupanty-razrushili-pamyatnik-arhitektury-dom-zamok-gampera-133895/>.

Крем'янець⁴⁵. А на наступний день – пам'ятний знак на честь В'ячеслава Чорновола⁴⁶ у Херсоні. 21 березня унаслідок обстрілів окупантами у Торецькій громаді (Донеччина) пошкоджено братську могилу воїнів, які полягли у боях з нацистами під час Другої світової війни⁴⁷. 24 березня російські війська обстріляли меморіальний комплекс Слави у Лисонарку в Харкові⁴⁸. Саме там гітлерівські війська стратили десятки тисяч радянських солдатів, партизанів, військовополонених та простих городян. А через день, 26 березня, поблизу цього ж міста війська РФ зруйнували меморіал пам'яті жертв Голокосту «Дробицький Яр», де у часи Другої світової війни нацисти знищили 15 000 харківських євреїв⁴⁹. 5 квітня стало відомо, що окупаційні війська розстріляли пам'ятник Тарасові Шевченку в Бородянці Київської області⁵⁰.

Внаслідок бойових дій постраждали:

- християнські храми (серед них: Успенський собор, Антоніївський храм, церква на честь Дружини Мироносиць на Харківщині⁵¹; Вознесенський храм у селі Бобрік Другого Броварського благочиння Бориспільської єпархії⁵²; церква (Покровська) Різдва Пресвятої Богородиці на Житомирщині⁵³; Святогірська лавра, Димитрівський храм, Преображенська церква та храм на честь ікони Пресвятої Богородиці «Всіх скорботних Радість» Донецької області⁵⁴; у Северо-

донецьку на Луганщині окупанти обстріляли Христо-Різдва́ний кафедральний собор⁵⁵ тощо);

- мечеті (у Маріуполі уразили мечеть султана Сулеймана Пишного та його дружини Роксолани⁵⁶);

- синагоги (у Харкові постраждала одна з найбільших синагог Європи, яка була збудована у 1913 р.⁵⁷);

- протестантські церкви (наприклад, дім молитви Євангельських християн баптистів у місті Ізюм Харківської області⁵⁸);

- релігійні заклади освіти (зокрема Ірпінська біблійна семінарія⁵⁹);

монастирі (жіночий монастир на честь ікони Божої матері «Почутниця» на Київщині та Успенський Микола-Василівський монастир під Волновахою на Донеччині⁶⁰, Іллінський чоловічий монастир у Луганській області⁶¹);

- а також адмінбудівлі релігійних організацій.

Так, до 15 березня в тій чи іншій мірі було завдано шкоди/знищено щонайменше 28 споруд духовного значення (не враховуючи прилеглих будівель) здебільшого у шести областях України: Київській, Донецькій, Житомирській, Луганській, Харківській та Чернігівській⁶². А вже 26 березня цей показник зріс до 59 храмів у 8 областях України (додалися ще Запорізька і Сумська область)⁶³. Станом на 13 квітня вже 82 релігійні споруди були знищені або зруйновані росіянами⁶⁴. Загалом Міністерство культури та інформаційної політики (МКІП) України станом на 20 березня зафіксувало, що від початку російської

⁴⁵ Стрельник М. Окупанти зруйнували меморіал пам'яті Другої світової в Ізюмі. https://24tv.ua/okupanti-zruynuvai-memorial-pamyati-drugoyi-svitovoyi-izyumi_n1909537.

⁴⁶ Российские оккупанты разбили памятный знак в честь Вячеслава Чорновола. URL: <https://kherson-news.net/khersonskie-problemi/item/10541-rossijskie-okkupanty-razbili-pamyatnyj-znak-v-chest-vyacheslava-chernovola.html>.

⁴⁷ «Денацифікація» від росіян: орки пошкодили братську могилу воїнів, що полягли у боях з нацистами. URL: https://24tv.ua/denatsifikatsiya-vid-rosiyan-orki-poshkodili-bratsku-mogilu-voyniv_n1914325.

⁴⁸ Голосный В. Мемориальный комплекс Славы в Харькове обстреляли российские оккупанты. URL: <https://redpost.com.ua/photo/1242477-memorialnyiy-kompleks-slavyi-v-harkove-obstrelyali-rossiyskie-okkupanty-i-foto>.

⁴⁹ Убиті двічі: окупанти понівечили меморіал жертв Голокосту під Харковом. URL: https://censor.net/ua/news/3328820/ubyt_dvichi_okupanty_ponivechyly_memorial_jertv_golokostu_pid_harkovom.

⁵⁰ Рашисти розстріляли Тараса Шевченка в Бородянці. URL: <http://ukrpohliad.org/news/rashisty-rozstrilyaly-tarasa-shevchenka-v-borodyantsi.html>.

⁵¹ Под обстрелы в Харькове попали три храма Московского патриархата. URL: <https://www.ostro.org/general/society/news/628847/>.

⁵² Внаслідок обстрілів постраждав храм УПЦ МП в селі Бобрік Бориспільської єпархії УПЦ МП. URL: https://risu.ua/vnaslidok-obstriliv-postrazhdav-hram-upc-mp-v-seli-bobrik-borispilskoyi-eparhiyi_n126806.

⁵³ На Житомирщині російські загарбники знищили дерев'яну церкву XIX століття. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3423389-na-zitomirsinii-rosijski-zagarbniki-znisili-derevanu-cerkvu-hih-stolitit.html>.

⁵⁴ Обстрел волонтерів і звільнений Ірпін. 28 березня. Що відбувалося в областях. URL: <https://suspilne.media/222698-obstril-volonteriv-i-zvilnena-irpin-28-berezna-so-vidbuvalosa-v-oblastah/>.

⁵⁵ У Северодонецьку війська РФ обстріляли Христо-Різдва́ний кафедральний собор. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3432236-u-severodonecku-vijska-rf-obstrilalihistorizdvanij-kafedralnij-sobor.html>.

⁵⁶ Російські окупанти обстріляли мечеть султана Сулеймана Пишного в Маріуполі. URL: <https://bykvu.com/ua/bukvy/rosiiski-okupanty-obstrilialy-mechet-sultana-suleimana-pyshnoho-v-mariupoli/>.

⁵⁷ От вражеских обстрелов пострадали синагога и библиотека в центре Харькова. URL: <https://2day.kh.ua/kharkov/otvrazheskikh-obstrelov-postradali-sinagoga-i-biblioteka-v-centre-kharkova>.

⁵⁸ Окупанти знищили церкву 1862 року на Житомирщині, на Харківщині обстріляли дім молитви. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/7/7329057/>.

⁵⁹ Тимченко О. В Ірпені в результаті обстрілів окупантів уничтожена семінарія. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/7/7329057/>.

⁶⁰ Под обстрелы 28 марта попали два монастыря, ранен епископ. URL: <https://gordonua.com/news/war/pod-obstrely-28-marta-popali-dva-monastyrja-ranen-episkop-1602239.html>.

⁶¹ У Варварівці на Луганщині росіяни обстріляли чоловічий монастир, – Гайдай. URL: <https://espreso.tv/ua-varvarivtsi-naluganshchini-rosiyani-obstrilyali-cholovichiymonastir-gayday>.

⁶² Роціна О. Православні храми, семінарії та синагоги: росіяни руйнують в Україні духовні споруди. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/15/7331565/>.

⁶³ Загородній М. За час війни окупанти зруйнували понад півсотні українських храмів. URL: <http://life.pravda.com.ua/culture/2022/03/25/247976/>.

⁶⁴ МКІП зафіксувало 189 воєнних злочинів проти культурної спадщини України. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3456675-mkip-zafiksuvalo-189-voennih-zlociniv-proti-kulturnoi-spadshini-ukraini.html>.

повномасштабної агресії постраждало понад 60 об'єктів вітчизняної культурної спадщини⁶⁵. А вже за повідомленням від 31 березня – цей показник зріс до 135 епізодів⁶⁶.

Проте за відомостями, що подає Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), станом на 1 квітня в Україні зруйновано або пошкоджено 29 культових споруд, 16 будівель історичного значення, чотири музеї та чотири пам'ятники⁶⁷. Розбіжності у показниках можливі у зв'язку з тим, що українська статистика включає до переліку об'єктів як ті, що перебувають на державному обліку в якості пам'яток та щойно виявлені об'єкти культурної спадщини, так і ті, що можуть бути взятими на облік потенційно.

У повідомленні МКІП від 11 квітня зазначається, що на цей момент вже зафіксовано понад 160 об'єктів культурної спадщини, які зазнали пошкоджень або руйнувань через російську агресію⁶⁸. Ще більше втраг було відзначено через день, 13 квітня, – 189 епізодів воєнних злочинів росіян проти культурної спадщини. Зокрема йдеться про 74 об'єкти культурної спадщини: 13 пам'яток національного значення, 55 – місцевого значення та 6 – щойно виявлених об'єктів культурної спадщини. Крім того, 82 релігійні споруди знищені або зруйновані росіянами. З них 29 – це пам'ятки історії, архітектури та містобудування. Пошкоджено або зруйновано також 21 меморіальний пам'ятник на честь історичних особистостей та подій XIX – початку XXI ст., 15 будівель та комплексів музеїв і заповідників, 17 будинків культури, театрів та бібліотек, деякі інші об'єкти цінної історичної забудови, поінформував міністр⁶⁹. Та й ці цифри не є остаточними, оскільки складно отримати точні та достовірні дані з тимчасово окупованих територій та місцевості, де відбуваються активні бойові дії.

При цьому хотілось би наголосити на твердженні дослідниць Малдер С. і Трейн Д., які зазначали, що

⁶⁵ Батурин А. «Денацифікація» культурного наследия. Эти памятники истории и архитектуры обстреляли войска РФ. URL: <https://focus.ua/culture/509895-eti-pamyatniki-istorii-i-arhitektury-unichtozhili-rossiyskie-voyska>.

⁶⁶ У Запорізькому краї рашистами зруйновано 4 об'єкти культурної спадщини. URL: <https://forpost.media/vijna/u-zaporizkomu-krai-rashystamy-zruynovano-4-ob-iekty-kulturnoi-spadshchyny.html>.

⁶⁷ Через війну в Україні під загрозою опинилася світова спадщина. На сьогодні пошкоджено 53 об'єкти, – ЮНЕСКО. URL: https://censor.net/ua/news/3330521/cherез_viyinu_v_ukrayini_pid_zagrozoju_opynylasya_svitova_spadschyna_na_sogodni_poshkodjeno_53_obyekty.

⁶⁸ Понад 160 об'єктів культурної спадщини зазнали пошкоджень через війну в Україні. URL: <https://24tv.ua/ponad-160-obyektiv-kulturnoyi-spadshhini-zaznali-poshkodzen-n1946544>.

⁶⁹ МКІП зафіксувало 189 воєнних злочинів проти культурної спадщини України. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3456675-mkip-zafiksuvalo-189-voennih-zlociniv-proti-kulturnoi-spadsini-ukraini.html>.

у воєнний час знищення об'єктів спадщини може бути як наслідком побічної шкоди (наприклад, коли бомба, спрямована на одне місце, ненавмисно потрапляє в інше), або це може бути результатом умисного пошкодження, спрямованого на деморалізацію противника та зневагу до цінностей та релігійних і культурних символів ворога⁷⁰. В реаліях поточної ситуації російсько-української війни доволі важко зробити поділ за запропонованими критеріями, – це, очевидно, буде зроблено по завершенню бойових дій. Проте, окремі випадки навмисних злочинних дій окупантів, спрямованих проти культурних надбань нашого народу можна встановити вже й зараз. Так, прикладом пlynдрування історичних об'єктів є подія на Чернігівщині, де 1 березня відбувся бій Збройних сил України з армією РФ. Перед цим росіяни обстріляли Меморіал пам'яті Героям Крут, а потім фотографувалися на його фоні⁷¹. 13 березня російські військові пограбували музей-заповідник «Садиба Попова» у Василівці Запорізької області. 16 березня окупанти завдали авіаційного удару вакуумною бомбою по Донецькому академічному обласному драматичному театру у Маріуполі, який був побудований в 1956–1960 роках та є пам'яткою архітектури, історії та монументального мистецтва. Там перехувувалися понад тисячу людей, тому перед спорудою великими буквами було написано «Діти»⁷². А вже 4 квітня стало відомо, що російські військові розстріляли пам'ятник Тарасові Шевченку в Бородянці Київської області⁷³. 11 квітня у Чернігові ворогом навмисно було зруйновано меморіальний комплекс, присвячений увічненню пам'яті воїнів-захисників, загиблих у боях за суверенітет і цілісність України на Донбасі⁷⁴. А 21 квітня стало відомо, що з Маріуполя до окупованого Донецька росіяни вивезли унікальну колекцію Юхима Харабета з музею медальєрного мистецтва. Цей музей налічував понад 700 експонатів⁷⁵. А от у Вознесенській церкві села Лукашівка Чернігівської області російські окупанти облаштували штаб. Після звільнення

⁷⁰ Mulder S., Trein D. Op. cit.

⁷¹ Історичний реванш: під Крутами українські воїни знищили приблизно 200 бійців РФ. URL: <https://www.5.ua/regiony/istorychniy-revansh-pid-krutamy-ukrainski-voiny-znyshchyly-blyzko-200-biitsiv-rf-269991.html>.

⁷² Російські військові руйнують українські архітектурні пам'ятки. URL: <https://pivdenukraine.com.ua/2022/03/30/rosijski-vijskovi-rujnuuyut-ukra%dl%97nski-arhitekturni-pamyatki-foto/>.

⁷³ Рашисти розстріляли Тараса Шевченка в Бородянці. URL: <http://ukrpohliad.org/news/rashysty-rozstrilyaly-tarasa-shevchenka-v-borodyantsi.html>.

⁷⁴ У Чернігові спlynдровано меморіальний комплекс та могили учасників АТО. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/04/11/u-chernigovi-splyndrovano-memorialnyj-kompleks-ta-mogyly-uchasnykiv-ato/>.

⁷⁵ У Маріуполі російські загарбники вивезли унікальну колекцію Юхима Харабета з музею медальєрного мистецтва. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3463697-u-mariupoli-zagarniki-vivezli-unikalnu-kolekciu-z-muzeu-medalernogo-mistectva.html>.

цього населеного пункту, *крім боєприпасів, поні-вечених куполів з хрестами, сміття, що залишили російські підрозділи, у споруді рятувальники зна-йшли тіла розстріляних ними мирних мешканців*⁷⁶.

2. Організаційні питання збереження культурної спадщини.

Варто зауважити, що міжнародні нормативно-правові документи не наводять алгоритмів з практичного виконання заходів зі збереження культурних цінностей від ураження в ході бойових дій. Зокрема, у Гаазькій конвенції 1954 року у статті 5 зазначено лише наступне: «Високі Договірні Сторони зобов'язуються підготувати ще у мирний час охорону культурних цінностей, розташованих на їхній власній території, від можливих наслідків збройного конфлікту, вживаючи заходів, які вони вважають за необхідне»⁷⁷. Згідно цього, Україна сама мала визначитись з обсягами та способами збереження своїх культурних надбань. Дещо більше це питання розкрито у Другому протоколі до цієї Конвенції. Зокрема у статті 5 Глави 2 цього документа записано: «Підготовчі заходи, які вживаються в мирний час <...> включають, у необхідних випадках, складання переліків, планування надзвичайних заходів із захисту від пожеж і руйнування споруд, підготовку до вивезення рухомих культурних цінностей чи забезпечення належного захисту цих цінностей на місцях, а також призначення компетентних органів, відповідальних за охорону культурних цінностей»⁷⁸. І тут варто зауважити на наступному: по-перше, Україна ратифікувала цей документ у 2020 р., а, отже, не могли забезпечити його виконання на початку війни у 2014 р. По-друге, бойові дії почалися без попереднього їх погодження на окремій території Луганської та Донецької областей у 2014 р., а у 2015 р. перейшли у позиційну оборону майже на 8 років. Це викликало ілюзорне самозаспокоєння на територіях, де відбувались бойові зіткнення. По-третє, активізація збройного протистояння в ході широкомасштабного наступу на території України з боку РФ у лютому 2022 р. також відбулась без попереднього оголошення, та не очікувано для нашої держави, що не давало приводу для підготовки до безпрецедентних артилерійських, ракетних та авіаційних уражень.

⁷⁶ У церкві на Чернігівщині, де був штаб російських окупантів, знайшли тіла закатованих людей. URL: <https://hromadske.radio/news/2022/04/09/u-tserkvi-na-chernihivshchyni-de-buv-shtab-rosiys-kykh-okupantiv-znayshly-tila-zakatovanykh-liudey>.

⁷⁷ Конвенція о защите культурных ценностей в случае вооруженного конфликта: Совершено в г. Гаага 14 мая 1954 г. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_157#Text.

⁷⁸ Другий протокол до Гаазької конвенції 1954 р.: Вчинено у м. Гаага 26 березня 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text.

Тому, на нашу думку, в основу безпосередніх заходів щодо збереження культурної спадщини України в ході війни була покладена вітчизняна нормативно-правова база, яку ми окреслили як «опосередковану» та перелічили при наведенні джерел, що стосуються проблеми дослідження. Маємо на увазі в першу чергу керівні документи щодо дій на випадок надзвичайних ситуацій, до яких Кодекс цивільного захисту України 2012 р. відносить у тому числі й війну (частина друга стаття 5 цього документа). Відповідно до його частини 14 статті 33 евакуація матеріальних і культурних цінностей проводиться у разі загрози або виникнення надзвичайних ситуацій, які можуть заподіяти їм шкоду, за наявності часу на її проведення⁷⁹. А ось вже у «Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій» встановлюються обсяги та черговість проведення евакуації матеріальних і культурних цінностей, їх приймання, перевезення, розміщення, облік тощо. Згідно з додатком до згаданого Порядку відповідальними за планування евакуації культурних цінностей є МКПІ, Мін'юст разом з Укрдержархівом, інші центральні і місцеві органи виконавчої влади, Національна академія наук⁸⁰.

Так, зокрема, у 2014 та 2015 рр. Міністерством культури спільно з провідними музейними закладами та Національним науково-дослідним реставраційним центром України було проведено навчання музейних закладів України, в тому числі областей, наближених до території АТО, з питання безпеки музейних колекцій. А влітку 2016 р. для музейних установ зони, наближеної до території АТО, у Краматорську (Донецька область) та м. Северодонецьку (Луганська область) МКПІ були проведені наради із директорами і зберігачами 16-ти музеїв Донецької області та 8-ми музеїв Луганської області, що перебували на підконтрольній Україні території, на тему безпеки будівель та колекцій, налагодження комунікації, організації роботи з фотокопіювання облікової документації, пріоритетів національної музейної політики⁸¹.

⁷⁹ Кодекс цивільного захисту України. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 34-35. ст. 458. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>.

⁸⁰ Про затвердження Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій: Постанова кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 р. № 841. Київ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-%D0%BF#Text>.

⁸¹ Ващенко Я. Л. Проблема реалізації національної музейної політики на тимчасово непідконтрольних Україні територіях. Культурні цінності Криму і Донбасу в умовах війни та окупації: Матеріали Круглого столу «Історико-культурний та науковий потенціал Півдня та Сходу України в умовах окупації та воєнних дій: загрози, втрати, перспективи збереження та відновлення». (12 листопада 2015 р.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2016. С. 34.

У рік початку російсько-української війни був заснований Український Комітет «Блакитного щита». Власне його члени координували зусилля працівників музеїв, бібліотек та архівів, членів громадських організацій та волонтерів для запобігання вандалізму та мародерства, провокацій та пошкодження культурних цінностей. «Блакитний щит Україна» також спілкувався зі своїми міжнародними колегами, надаючи їм інформацію про події та отримував поради, експертизу та підтримку⁸². Зокрема було ухвалено рішення про становлення інформаційного знаку «Блакитний щит» на історичних пам'ятках. Проте, на нашу думку, робота відбувалась доволі кволо, про це говорить той факт, що, наприклад, Львів отримав і розпочав встановлювати 160 таких знаків тільки у 2019 р⁸³.

З початком повномасштабного вторгнення РФ в Україну Міжнародним комітетом «Блакитний щит» було опубліковано Інструкцію «Евакуація колекцій культурної спадщини: інструкції з організації робіт у разі надзвичайної ситуації». У ній містяться рекомендації щодо: порядку евакуації колекцій та їх зберігання, визначаються альтернативні варіанти до вивезення, документування процесу евакуації тощо⁸⁴.

Паралельно створювався Штаб порятунку культурної спадщини України, перед яким ставилось першочергове завдання з порятунку української культурної та історичної спадщини, яку цілеспрямовано намагаються знищити російські окупанти, та подальше – надання допомоги в її післякризовому відновленні. Основні задачі штабу: убезпечення музейних колекцій від втрат; проведення рятувальних операцій; збір інформації про злочини щодо культурної спадщини; координація дій між державними/муніципальними органами влади, музейними закладами, культурними інституціями, недержавним сектором та міжнародними організаціями, гуманітарна допомога⁸⁵.

Також в Україні було створено Музейний кризовий центр. Ініціаторкою створення цієї інституції була директорка львівського музею «Територія терору». Центр узяв на себе місію допомоги музеям, які опинилися під загрозою втрати своїх колекцій.

⁸² Poshyvailo I. Addressing the conflict-affected heritage in Ukraine: Challenges and Responses. *The symposium «Addressing the conflict-affected heritage in Ukraine: Challenges and Responses»*. Washington. 2020. URL: <https://www.maidanmuseum.org/en/node/1065>.

⁸³ П'єх Г. Напам'ятках культурної спадщини Львова встановлюють знак «Блакитний щит». URL: <https://city-adm.lviv.ua/news/263759>.

⁸⁴ Евакуація колекцій культурної спадщини: інструкції з організації робіт у разі надзвичайної ситуації. URL: <https://www.icomos-ukraine.com/recent-news/en/>.

⁸⁵ Створено Штаб порятунку культурної спадщини України. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/stvoreno-shtabporyatunku-kulturnoyi-spadshchiny-ukrayiny>.

Особливо це стосувалося закладів, які розміщені на Сході країни⁸⁶.

У 2014 р. Національним музеєм Революції Гідності разом зі Штабом порятунку спадщини було підготовлено «Інструкцію зі швидкого реагування», де зазначались дії музейників на випадок воєнного конфлікту, терактів та інших надзвичайних ситуаціях. Цей документ складається з чотирьох розділів: профілактичні заходи, дії у разі невідворотності надзвичайної події та в ході неї, стабілізаційні роботи музею після надзвичайної ситуації⁸⁷. Трохи згодом, у 2019 р., для директорів музеїв проводився семінар, учасників якого знайомили з правилами безпеки та діями у випадку екстреної евакуації творів мистецтва⁸⁸.

Вже в ході безпосередньої широкомасштабної агресії РФ на територію нашої держави у лютому 2022 р. МКІП творило ресурс для належного документування воєнних злочинів проти людяності та об'єктів культурної спадщини, скоєних армією Росії⁸⁹. Оскільки в ході бойових дій немає можливості представникам відповідних державних інституцій фіксувати та оформлювати втрати історичних надбань по всій території України, та й не вистачає людей для підрахунків, цей електронний накопичував надав можливість узагальнювати інформацію щодо культурних злочинів РФ від українських громадян з усіх регіонів для подальшої їх перевірки та обліку. Станом на кінець березня 2022 р. користувачі заявили там про 100 кейсів⁹⁰ (хоча ця цифра навіть не наближується до реальної їх кількості).

Паралельно активно шукаються альтернативні варіанти збереження культурних надбань, які розміщені у тилу по відношенню до лінії безпосереднього зіткнення з противником. Зокрема, це стосується 3D-модельовання важливих культурних та історичних пам'яток, будівель, які можуть потрапити під вогонь російських окупантів⁹¹.

⁸⁶ Липкань Л. «Переселене мистецтво». Як музей ім. Й.Бокшая заховав свої колекції та готується прихистити твори з інших регіонів. URL: <https://varosh.com.ua/art/pereselene-mystecztvo-yak-muzej-im-j-bokshaya-zahovav-svoyi-kolekcziyi-ta-gotuyetsya-pryhystyty-tvory-z-inshyh-regioniv/>.

⁸⁷ Створено Інструкцію зі швидкого реагування для музеїв. URL: <https://www.maidanmuseum.org/uk/node/2127?fbclid=IwAR1nDmnojU3H1lhjmfX-60OtgVqcCNkHSGBDcGVQ-TYZyVmZxgp0pS7E8xM>.

⁸⁸ Липкань Л. Вказ. праця.

⁸⁹ Збираємо свідчення злочинів проти культурної спадщини, вчинених російськими окупаційними військами на території України. URL: <https://culturecrimes.mkip.gov.ua/>.

⁹⁰ Білаш К. Втрати історичної та культурної спадщини України під час війни. URL: <https://history.rayon.in.ua/news/501852-vtrati-istorichnoi-ta-kulturnoi-spadshchini-ukraini-pid-chas-viyeni>.

⁹¹ Морі Є. У Києві встановлюють захисні конструкції для пам'яток культурної спадщини. URL: <https://suspinne.media/228598-dzejmi-oliver-prigotue-bors-razom-z-ukrainskim-sefkuharemv-ramkah-proektu-cookforukraine/>.

Водночас широкомасштабний наступ РФ в Україну засуджують міжнародна музейна спільнота - Міжнародна рада музеїв, Асоціація музеїв, Асоціація директорів художніх музеїв та Меморіальний музей Голокосту у США. Вони згуртовуються та пропонують нашій державі свою підтримку у складний час. Зокрема президент Міжнародного комітету «Блакитного Щита», П. Стоун заявив, що організація «...надзвичайно стурбована ескалацією конфлікту в Україні. Ми просимо всі сторони конфлікту дотримуватися всіх відповідних норм міжнародного права та захищати цивільне населення всюди, де це можливо»⁹². Спільнота європейських музейних організацій збирає та впорядковує ініціативи, покликані допомогти зберегти українські скарби⁹³. Так, за підтримки фонду Принца Клауса працювала «Програма порятунку культурної спадщини, що постраждала або може постраждати від техногенних катастроф, стихійних лих або збройних конфліктів»⁹⁴.

3. Практичні заходи із захисту культурної спадщини України

Області, які перебували на більшому віддаленні від безпосередніх бойових дій, насамперед розпочали роботу із захисту об'єктів монументального мистецтва, здебільшого пам'ятників. Проте чітких інструкцій, як то наприклад із музейними експонатами, розроблено ще не було. Голова департаменту охорони культурної спадщини Київської міської державної адміністрації О. Никоряк з цього приводу зазначав: «Мене навіть запитували, чи брали ми досвід європейських міст, як це правильно робити <...> Але як ми можемо брати досвід, якщо у них такої ситуації не було»⁹⁵? Орієнтувались, перш за все, на знання будівельників й архітекторів з числа волонтерів та власну інтуїцію й інші представники місцевих адміністрацій та працівники музеїв. Зокрема, директорка Дніпропетровського обласного музею імені Дмитра Яворницького Ю. Піщанська пояснила наступне: «Це перша війна в моєму житті ... Можливо це не ідеальна якась конструкція, можливо вона не допоможе, але ми діємо в тих умовах, в яких ми є, і розраховуємо на те, що в нас є»⁹⁶.

⁹² Адамс Дж. Музейна спільнота мобілізується для допомоги українським колегам. URL: <https://www.maidanmuseum.org/uk/node/2116>.

⁹³ Культурний фронт. URL: <https://www.zmin.foundation/news/zmin-u-period-viyuni>.

⁹⁴ Програма порятунку культурної спадщини під загрозою знищення. URL: <https://houseofeuropa.org.ua/opportunity/115>.

⁹⁵ Панченко О. Потім відбудувати не вийде, треба берегти тут і зараз. Як Київ захищає культурну спадщину. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/culture/culture-situation/324955-yak-kiyiv-zahischae-kulturnu-spadschinu>.

⁹⁶ Горбань А. У Дніпрі музейники підготували половецьких «баб» до можливих бойових дій. URL: <https://suspilne.media/228593-na-dnipropetrovsini-suditimut-21-imovirnogo-casnika-zlocinnogo-ugrupovanna/>.

Водночас, особливо важливою стала наукова допомога колег-пам'яткоохоронців з Хорватії. Адже хорватські фахівці – єдині, хто в Європі стикнулися зі схожою ситуацією, переживши війну на своїх теренах. Проте, допомогу пропонували й інші країни. Наприклад, до Львова приїхали польські реставратори, які не тільки привезли зі собою певний обсяг вогнетривкого полотна, яким в окремих храмах закрили вівтарі та іконостаси, а й долучилися до робіт з укріплення тих чи інших об'єктів⁹⁷.

У зв'язку з відсутністю сучасного практичного досвіду із захисту об'єктів нерухомої культурної спадщини підходи та варіанти цих робіт були різноманітними. Наприклад, як вихід задля збереження деяких пам'яток, обрали тимчасовий демонтаж. Його провели з дерев'яним вівтарем «Голгофа» у Вірменському соборі міста Львова.

Невеликі пам'ятки, які демонтувати не завжди можливо, обгортали вогнетривкими захисними матеріалами, скловатою, спеціальною фольгою та мішками. Звичайно, що це не врятує фігури від прямого влучення снарядів, однак при потужній ударній хвилі є більша вірогідність, що вони не розіб'ються на шматки і не розлетяться. Скульптури навколо Львівського Катедрального собору не лише прикрили захисними матеріалами, а ще й металевою решіткою⁹⁸ (рис. 1).

Великі зразки монументального мистецтва обкладали мішками із піском. При чому способи виконання таких робіт були різними, адже великі пам'ятники могли б і не витримати ваги захисної споруди. Тому в окремих випадках конструкції підсилювались дошками вздовж фігури або/та бетонними блоками біля основи. Наприклад, для обкладання пам'ятника Тарасові Шевченку у Харкові знадобилось близько 15 тисяч мішків з піском⁹⁹, а для захисту візитної картки Одеси – пам'ятника генерал-губернатору краю Арману Емманюелю дю Плессі, герцогу де Рішельє – близько 1 200 мішків¹⁰⁰ (рис. 2).

⁹⁷ Коваль Я. «Львову допомагають хорвати, які єдині в Європі мають досвід збереження пам'яток у час війни», – пам'яткоохоронець Андрій Салюк. URL: <https://zahid.espresso.tv/lvovu-dopomagayut-khorvati-yaki-edini-v-evropi-mayut-dosvid-zberezhennya-pamyatok-u-chas-viyuni-pamyatkookhoronets-andriy-salyuk>.

⁹⁸ Макаревська К. У Львові захищають пам'ятки культури від можливого руйнування через агресію Росії. URL: <https://suspilne.media/213869-u-lvovi-zahisaut-pamatki-kulturi-vid-mozlivogo-rujnuvanna-cerez-agresiu-rosii/>.

⁹⁹ Ліпич О. Пережив Другу світову та знову під загрозою: у Харкові пам'ятник Шевченку рятують від окупантів. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/society/perezviv-drugusvitovu-ta-znovu-pid-zagrozoju-u-harkovi-pamyatnik-shevchenku-ryatuyut-vid-okupantiv-foto.htm>.

¹⁰⁰ Романенко В. Одесити рятують Дюка: обклали тисячею мішків з піском. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/society/perezviv-drugu-svitovu-ta-znovu-pid-zagrozoju-u-harkovi-pamyatnik-shevchenku-ryatuyut-vid-okupantiv-foto.htm>.

Рис. 1. Львів. 2022 р. Захист статуй собору Святого Юра у Львові (ліворуч)¹⁰¹ та катедрального костелу Успіння Діви Марії (праворуч, фото Куцької О.М.)

Рис. 2. 2022 р. Захист пам'ятників першому міському голові Одеси Дюку де Рішельє (ліворуч)¹⁰² та судовому експерту та вченому у галузі судової експертизи Миколі Бокаріуса у Харкові (праворуч)¹⁰³

Надвеликі об'єкти, обкладання яких вимагало б надзвичайної кількості мішків з піском, які у короткі строки та з обмеженою наявністю розсипчастих гірських порід забезпечити не вдавалось, прикривали опалубними листами. Так, наприклад, був захищений пам'ятник Володимирі Великому у Києві. Будівельники, залучені до робіт, зробили навколо

пам'ятника конструкцію з будівельних риштувань, на які прикріпили опалубні листи. Самого Володимира загорнули в захисну тканину. Причому сама загорожа не досягає верху скульптури. Оскільки спеціалісти за попередніми розрахунками висловили припущення, що при повному закритті пам'ятника, може не витримати постамент. Якщо десь поруч із пам'ятником розірветься ворожий снаряд, то шматки металу полетять знизу вгору. А якраз низ захищений, а до верху, як розрахували будівельники, уламки вже не дістануть, тому що пам'ятник височезний¹⁰⁴.

До обкладання мішками з піском вдавались й у тому випадку, коли малі скульптури не можна було переносити в укриття в силу їх крихкості та ризику пошкодження. Як приклад може слугувати укріплення кам'яних скульптур «половецькі баби» у Дніпропетровському обласному музеї імені Дмитра Яворницького. Більшість колекції, яка містить з сотню кам'яних баб, розташована просто неба поряд з будівлею музею. Тутешнім ідолам подекуди понад п'ять тисячоліть (рис. 3).

Найбільш складним є захист вітражів, адже це надзвичайно крихкі і схильні до руйнування (особливо від ударної хвилі та уламків) витвори мистецтва, які здебільшого мають прямий дотик із зовнішнім середовищем вулиць. Реставраторка вітражів М. Шумська-Барвінок дала наступні поради щодо захисту цих мистецьких експонатів: «Найкращий варіант забезпечення це закрити вітраж екраном, якоюсь ширмою з зовнішньої сторони, які візьмуть на себе площину потоку повітря, який має відбитися. Але між вітражем і щитом краще ще поставити шар мінвати для того, щоб навіть якщо піде пряміше

¹⁰¹ Салій Ю., Матвейчук М. Порятунок українського мистецтва. Як переховують картини, книги та інші цінності. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2022/03/31/poryatunok-ukrayinskogo-mystectva-yak-perehovuyut-kartyny-knygy-ta-inshiczinosti/>

¹⁰² Романенко В. Одесити рятують Дюка: обклали тисячею мішків з піском. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/society/perezhiv-drugu-svitovu-ta-znovu-pid-zagrozoyu-u-harkovipamyatnik-shechenku-ryatuyut-vid-okupantiv-foto.htm>

¹⁰³ У Харкові продовжують рятувати пам'ятники від окупантів. URL: <https://2day.kh.ua/ua/kharkov/u-kharkoviprodovzhuyut-ryatuvaty-pamyatnyku-vid-okupantiv>

¹⁰⁴ Панченко О. Вказ. праця.

Рис. 3. 2022. Пам'ятник Володиміру Великому (ліворуч)¹⁰⁵ та Кам'яні скульптури «половецькі баби» у Дніпрі (по центру і праворуч)¹⁰⁶

попадання, то щіпочки з ОСП (ДВП, ДСП) залишаються в мінваті. Якщо немає можливості дістатися до вітража ззовні, але є можливість добратися зсередини, то вартує поставити захист зсередини. Якщо буде ударна хвиля з натиском на вітраж, то має бути площина, на яку він має спертись. В цьому випадку вітраж може трохи погнути, але збережеться. Якщо немає можливості захистити вітраж зовні і зсередини є ще третій варіант – прозорим скотчем по діагоналі, вертикалі, горизонталі позаклеювати скляну поверхню, щоб вона трималася купи. При цьому вітраж все одно пошкодиться, але клейка стрічка не дасть йому розлетітись на шматки. Тоді буде дуже довга робота для реставраторів, але це принаймні може бути ще щось позбирати»¹⁰⁷.

Так, у Львові питання із захисту сюжетних декоративних композицій зі скла вирішили шляхом закриття щитами – залізними каркасами, залізними листами або ж ДСП-плитами¹⁰⁸. А у Києві вітражі фунікулера, які були створені у 1984 році, укріпили спеціальними дошками товщиною 5 см, обгорнутими вогнестійким брезентом¹⁰⁹ (рис. 4).

Що стосується порятунку музейних експозицій, то, насамперед, у своїй більшості робилось все можливе, щоб покращити безпеку навколо музеїв,

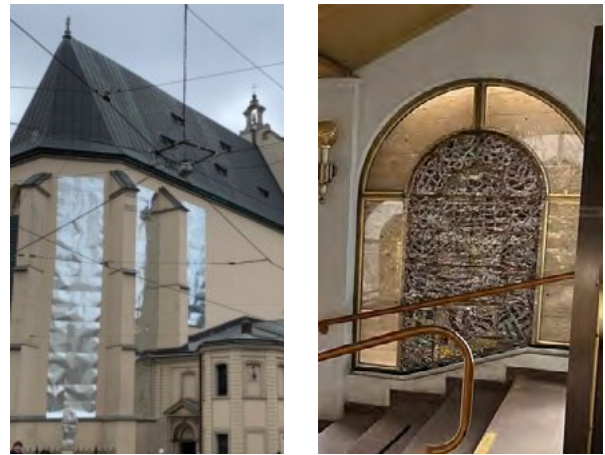

Рис. 4. 2022 р. Захист вітражів римо-католицького кафедрального собору у Львові (ліворуч)¹¹⁰ та вітражу київського фунікулера (праворуч)¹¹¹

включаючи відеоспостереження та патрулювання поліції. Було забезпечено захист від пограбувань та вогню. Але, зважаючи на безперервне порушення російськими військами міжнародного законодавства та враховуючи нетрадиційний спосіб війни, ці заходи не забезпечували б безпеку історичним скарбам у випадку артилерійського чи авіаудару навіть на територіях, де не відбуваються бойові дії. Тому найкращим виходом з цієї ситуації були перенесення колекцій у сховища або ж їх евакуація зі східних областей України – на захід і за кордон. Щоправда, такі заходи почали здійснювати лише з початком широкомасштабного вторгнення РФ

¹⁰⁵ Як захищають пам'ятники від війни: фоторепортаж з Києва. URL: <https://1news.com.ua/actualne/yak-zahyshhayut-pam-yatnyky-vid-vijny-fotoreportazh-z-kyyeva.html>.

¹⁰⁶ Там само.

¹⁰⁷ Шумська-Барвінок М. Реставраторка Марія Шумська-Барвінок розповіла як врятувати вітражі (відео). URL: <https://photo-lviv.in.ua/restavrtorka-mariia-shumska-barvinok-rozpo-tila-iak-vriatuvaty-vitrazhi-video/>.

¹⁰⁸ Гюнтер Д. Як Львів рятує свою безцінну культурну спадщину. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60724627/>.

¹⁰⁹ В Києві готуються до захисту модерністських вітражів фунікулера. URL: <https://marieclaire.ua/lifestyle/v-kiyevi-gotuyutsya-do-zahistu-modernistskih-vitrazhiv-funikulera/>.

¹¹⁰ Терещук Г. Скульптури «одягнули» в риштування і бляху. Твори мистецтва винесли у сховища: Львів рятує культурну спадщину. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/mystetstvo-viyna-ahresiya-poryatunok-lviv/31757693.html>.

¹¹¹ У Києві встановлюють захисні конструкції для пам'яток культури. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2022/03/24/u-kyyevi-vstanovlyuyut-zahysni-konstrukciyi-dlya-pamyatok-kultury/>.

на територію нашої держави. Як наслідок, багато колекцій рятували впоспіх. Так, наприклад, внаслідок боїв сталась пожежа в історико-краєзнавчому музеї в Іванково Київської області, де серед іншого зберігались картини всесвітньо відомої художниці Марії Примаченко. Коли охоронець побачив, що спалахнув дах цієї будівлі, то він з дружиною розбили вікна і під обстрілами почали виносити полотна з полум'я¹¹². Довелося рятувати картини й співробітникам Харківського художнього музею, де вибухові хвилі вщент вибили вікна. Доглядачі нашвидкуруч рятували експозиції. За словами завідувачки відділу іноземного мистецтва музею М. Філатової, *полотна очевидних пошкоджень не отримали*¹¹³. Водночас директорка Харківського літературного музею, незважаючи, що це місто також потрапило під вогонь окупантів, зазначила, що їм вдалося евакуювати свою колекцію. Серед цих речей – книги, фотографії, рукописи¹¹⁴.

Багато українських музейників, попри загрозу власному життю, залишалися на окупованих територіях і намагалися зберегти культурну спадщину своєї країни – переміщали колекції у безпечні місця. Подекуди для цього доводилось вдаватись до хитрощів. Зокрема, заступник директора з науково-експозиційної роботи Одеського національного художнього музею К. Ліпатов розповідає свою «схему» порятунку експонатів: «Ми домовилися про виставку з музеєм на Заході України. Під виглядом цієї виставки, щоб не привертати зайву увагу, всі цінні об'єкти й були вивезені. Знадобився деякий час, щоб отримати дозвіл від Міністерства культури. Нарешті, три провідні одеські музеї евакуювали свої колекції з червоних списків у безпечніший куток країни, де вони зараз і зберігаються»¹¹⁵.

Планомірнішою (якщо так можна сказати в умовах війни) була робота працівників закладів збереження культурно-історичних пам'яток, які перебувають на більшому віддаленні від безпосереднього збройного протистояння. Там триває робота з перенесення скарбів нашої нації до бомбосховищ, підвалів тощо. Наприклад, така робота з першого дня війни відбувалась у Чернівецькому краєзнавчому музеї, де зберігається найбільше зібрання матеріалів з історії, етнографії і культури Північної Буковини та Хотинщини. Там експонати замотували, ховали або

відносили у безпечні місця¹¹⁶. Музейники Дніпропетровського історичного музею ім. Яворницького також заховали усі музейні експозиції у сховища¹¹⁷. Було демонтовано експозиції в деяких львівських музеях – їх передали до підземних приміщень¹¹⁸. Та ще чимало великих та малих музеїв займаються у ці дні порятунком культурної спадщини України. Щоправда в силу триваючого збройного протистояння їх досвід у цій роботі наразі є невідомий.

Варто зауважити, що Міністерство культури спрямовує свою діяльність на державні об'єкти – скарби України, у той час як окремі приватні колекції залишаються поза їх увагою та можливостями. У цих випадках до роботи з порятунку культурного надбання долучаються ініціативні волонтерські організації та небайдужі громадяни. Як приклад, наведемо команду франківської галереї «Ассортиментна кімната», яка запустила програму з евакуації та збереження мистецьких робіт самоорганізованих мистецьких просторів та приватних колекцій художників. Працівники галереї вивозять мистецькі роботи з-під обстрілів власним коштом, за організаційної підтримки агенції «Proto produkciia» та фінансової підтримки німецьких колег зі спілки «MitOst». Найчастіше вивозять саме картини, але серед врятованих мистецьких об'єктів є і серія 3D-робіт і музичні інструменти лабораторії сучасної опери «Opera Aperta». Так, за перші 10 днів активної фази війни галерея «Ассортиментна кімната» отримала 17 запитів на евакуаційну допомогу з Києва, Маріуполя, Одеси та Запоріжжя¹¹⁹.

Окрім внутрішньої евакуації, співробітники українських музеїв розглядають також можливість тимчасового переміщення творів мистецтва в інші країни. Закордонні музеї та інші міжнародні мистецькі організації переймаються збереженням культурної спадщини України. Вони готові прихистити як колекції, так і надавати інші послуги. Проте, як зазначає Ф. Ерфан, директор Закарпатського обласного художнього музею імені Й. Бокшая, – *це не так просто, оскільки відповідні урядові інституції зараз не працюють і потрібно розробити дипломатичну методику таких дій. Щоб везти в іншу країну колекції, треба створити хаб і оформити все належним чином*¹²⁰.

¹¹⁶ Берегти як зницю ока: як рятують унікальну архітектуру та цінні експонати під час війни? URL: <https://promin.cv.ua/2022/03/17/berehty-iak-zinytsiu-oka-iak-riatuiut-unikalnu-arkhitekturu-ta-tsinni-eksponaty-pid-chas-viiny.html>.

¹¹⁷ Встановлюють захисні екрани та збирають мішки з піском: як українські міста намагаються рятувати історичні пам'ятки. URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/vstanovliuiut-zakhysni-ekrany-ta-zbyraiut-mishky-z-piskom-iak-ukrainski-mista-namahaiutsia-riatuvaty-istorychni-pamiatky-271095.html>.

¹¹⁸ Макаревська К. Вказ. праця.

¹¹⁹ Суровська О. Франківська галерея рятує з-під обстрілів твори мистецтва і допомагає художникам. URL: <https://report.if.ua/kultura/frankivska-galereya-ryatuye-z-pid-obstriliv-tvory-mystectva-i-dopomagaye-hudozhnykam/>.

¹²⁰ Липкань Л. Вказ. праця.

¹¹² Котубей О. Охоронець з дружиною винесли під обстрілами: як врятували полотна Марії Примаченко в Іванкові. URL: <https://susplne.media/227799-ohoronec-z-druzinou-vinesli-pid-obstrilami-ak-vratuvali-polotna-marii-primacenko-v-ivankovi/>.

¹¹³ Черненко А. Ми рятуємо картини російських художників від їхнього ж народу – представниця Харківського художнього музею URL: <https://hromadske.radio/publications/my-riatuiemo-kartyuny-rosiys-kykh-khudozhnykiv-vid-ikh-oho-zh-narodu-predstavnytsia-kharkivs-koho-khudozhn-oho-muzeiu>.

¹¹⁴ Салій Ю., Матвейчук М. Вказ. праця.

¹¹⁵ Салій Ю., Матвейчук М. Вказ. праця.

Проте робота у цьому напрямі ведеться. Тут слід згадати Центр допомоги культурі в Україні, організований при Інституті національної спадщини. Ця організація співпрацює з національними закладами культури, музеями, архівами та бібліотеками, Національним інститутом польської культурної спадщини за кордоном «POLONIKA», Національним закладом імені Оссолінських, Фондом культурної спадщини, Польським національним фондом, Урядовим агентством стратегічного резерву, консерваторами пам'яток та іншими установами, а також допомагає понад 50 українським культурним закладам. За словами польського міністра культури та національної спадщини професора П. Глінського, «організуємо транспортування матеріалів, які забезпечують культурну спадщину і твори мистецтва в Україні. Регулярно збираємо інформацію, які інституції потребують підтримки у цій сфері. Перше перевезення, яке вирушило на початку березня, координував Національний музей у Познані. Транспортні перевезення організовують також Державні архіви, перебуваючи на постійному зв'язку з колегами з України та світовими архівальними об'єднаннями, Інститут «Полоніка», який був створений власне для опіки над культурною спадщиною за кордоном»¹²¹.

До порятунку культурних надбань України долучились волонтери з міжнародної організації «Збереження української культурної спадщини онлайн» (Saving Ukrainian Cultural Heritage Online). SUCHO використовує багато інструментів для створення веб-архівів сайтів української культурної спадщини. Колеги з Гарвардського українського науково-дослідного інституту та університету Альберти запропонували українським науковцям, бібліотекарям, архівістам та кураторам музеїв необмежене хмарне сховище для будь-яких файлів¹²². Один з ініціаторів цього проекту, мешканець Відня С. Майсторович зазначив, що спочатку ми зосередилися на архівуванні всього, що є у відкритому доступі в Інтернеті. Нами застосовується спеціальна програма, що автоматично шукає на сайтах закладів культури та архівів посилання та інформацію, таку як документи, фотографії творів мистецтва, віртуальні тури реконструйованими історичними пам'ятниками, фільми, записи з виконанням народної музики, зразки традиційного національного одягу тощо. Проте оскільки цілком покладатися на автоматизування не можна, у реалізації проекту допомагають волонтери, які завантажують дані вручну. А в деяких випадках програмістам навіть доводиться писати спеціальні програми,

¹²¹ «Ми не можемо звикнути до війни». Центр допомоги культурі в Україні вже допомагає понад 50 закладам культури України. URL: <https://www.gov.pl/web/kultura/nie-mozemy-sie-przyzwyczajac-do-wojny-ua>.

¹²² Що робить SUCHO (Saving Ukrainian Cultural Heritage Online). URL: <https://www.sucho.org/ukraina>.

щоб мати змогу зберігати інформацію. За три тижні в рамках програми вже створено резервні копії обсягом десять терабайтів»¹²³.

Висновки

1. Російська Федерація, нехтуючи нормами міжнародного права, свідомо обрала за цілі у війні об'єкти культурної спадщини України. Таким чином, боротьба за історичне надбання усього українського народу – стала ще одним фронтом. Нажаль, наша держава зазнає на ньому чисельних втрат. Зважаючи на це, українське суспільство зобов'язане завзято впроваджувати захисні заходи національних скарбів як в поточній ситуації, так і на перспективу. Для прикладу, пограбування Національного музею під час війни в Іраку у 2003 р. спонукало проводити тренувальні евакуації експонатів і скоротити час на ці заходи до 13 днів, а згодом, після загрози від ІДІЛ – до 2 днів¹²⁴.

2. Війна в чергове довела нагальну потребу каталогізації та інвентаризації об'єктів культурної спадщини. І хоча Росія зневажає міжнародними регламентуючими документами щодо збереження історичних та інших пам'яток, наявність та передача їй на початок вторгнення в Україну списків дає правову підставу вимагати у Гаазі справедливого покарання за такого роду злочини. Водночас, закордонний досвід доводить, що на шляху до оформлення такого переліку скарбів виникають певні проблеми: по-перше, це наповнення списку – потрібна співпраця з колегами в різних галузях, включаючи професіоналів музеїв, істориків архітектури, бібліотекарів та архівістів. По-друге, виникає питання: «Коли і ким складаються списки?». Наприклад, публікація остаточного списку для Сирії була відкладена, в той час як бойові дії тривали, оскільки чотири різні списки, складені чотирма різними групами з різним рівнем контактів із сирійськими експертами потрібно було узгодити¹²⁵.

3. Проблемним для культурної спадщини може стати повоєнний період. Іноземний досвід доводить, що люди можуть ненавмисно знищити культурну спадщину вдруге, коли прибирають місця боїв після закінчення збройних зіткнень¹²⁶. Ми зараз спостерігаємо як влада на місцях намагається якомога швидше реагувати на потребу відновлення мирного життя на деокупованих територіях (Київщина, Чернігівщина, Житомирщина). Вони прибирають усі знищені останки, але окремі із них можуть мати історичну цінність і бути шматком якогось об'єкту

¹²³ Бросер Р., Корольова Н., Сааков В. Терабайти проти бомб: як айтішники захищають пам'ятки культури України. URL: <https://www.dw.com/uk/terabaity-proty-bomb-yak-aitishnyky-zakhyshchaut-pamiatky-kultury-ukrainy/a-61259856>.

¹²⁴ Cunliffe E., Fox P., Stone P. Op. cit.

¹²⁵ Stone P. Op. cit.

¹²⁶ Irwin A. Op. cit.

національного культурного значення. Тому до ліквідації наслідків війни варто залучати відповідних фахівців, які визначатимуть стан знищеності експонату та можливості щодо його відновлення.

Світ повинен звернути увагу на ті втрати у культурних надбаннях, які вчиняються під час війн і конфліктів, і прагнути створити справжнє відчуття глобальної спільноти задля їх порятунку.

Інформація про авторів:

Куцька Олеся Миколаївна,

доктор історичних наук, професор,

професор кафедри тактики

Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

32, вул. Героїв Майдану, м. Львів, 79026, Україна

Герус Олександр,

старший викладач кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ

Інститут морально-психологічного забезпечення

Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

32, вул. Героїв Майдану, м. Львів, 79026, Україна

Куцька Катерина,

курсант факультету ракетних військ і артилерії

Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

32, вул. Героїв Майдану, м. Львів, 79026, Україна

Information about the authors:

Kutska Olesia Mykolaivna,

Doctor of Science of History, Professor, Professor at the Tactics Department

Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy

32, Heroiv Maidanu str., Lviv, 79026, Ukraine

Gerus Oleksandr,

Senior Lecturer at the Moral and Psychological Support Department of the Army

Institute of Moral and Psychological Support of the Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy

32, Heroiv Maidanu str., Lviv, 79026, Ukraine

Kutska Kateryna,

Cadet of Rocket troops and Artillery Faculty

Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy

32, Heroiv Maidanu str., Lviv, 79026, Ukraine